

kompromisów między różnymi interesami, może stać się narzędziem manipulacji ideologicznej. W końcowym punkcie ks. kardynał wypukła rolę Magisterium Kościoła w formowaniu właściwej świadomości moralnej i sumienia człowieka. Prawdziwe sumienie moralne winno się opierać na znajomości prawa naturalnego i uwzględnieniu nieodłącznego wymiaru religijnego przy realizacji nakazu: kochać i czynić dobro.

Zakończenie studium stanowią spostrzeżenia końcowe autora, m.in. następujące:

– Obchodzono 60. rocznicę ogłoszenia *Powszechnej deklaracji praw człowieka*, sformułowanych na podstawie natury ludzkiej i w nią wpisanych, jednak wolność ludzka, rozumiana indywidualistycznie jako prawo absolutne, staje się czynnikiem izolującym, sprzyjającym uważaniu człowieka za ostateczną instancję moralną.

– Prawo naturalne według nauki Kościoła katolickiego stanowi prawdę, z której wypływa humanizm chrześcijański, wspólnota wierzących zaś była jego przykładem i promotorem. Kościół zawsze strzegł zasad prawa naturalnego, traktując to jako bezinteresowną służbę prawdzie o człowieku i dobru wspólnemu wspólnoty cywilnej.

– Tematyka moralnego prawa naturalnego nie może podlegać alienacji, ponieważ to prawo ma rzeczywisty i ścisły związek z postępem w życiu osobistym i porządkiem społecznym.

Nie można nie pogratulować kard. Grocholewskiemu omawianego studium. Najpierw dlatego, że w zwięzłej formie przedstawił ważne problemy związane z prawem naturalnym w dzisiejszej rzeczywistości. Ważność studium wynika także, a może przede wszystkim z autorytetu jego autora – prefekta Kongregacji Nauczania Katolickiego, wybitnego znawcy problemu. Należy sobie życzyć, aby studium to znalazło tłumacza na język polski i swojego wydawcę.

Ks. Edward Górecki

ERWIN GATZ (red.), *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Länder seit dem Ende des 18. Jahrhunderts*, t. 8: *Laien in der Kirche*, Herder, Freiburg – Basel – Wien 2008, ss. 655.

DOI: 10.34839/wpt.2009.17.1.275-277

Dzieje życia kościelnego w krajach języka niemieckiego od końca XVIII wieku (aż po czasy współczesne) zostały napisane przez 81 autorów i wydane pod redakcją Erwina Gatza w ośmiu tomach (całość obejmuje 3800 stron), w zasłużonym dla nauk teologicznych wydawnictwie Herdera. Pierwsze cztery tomy o tematyce: I: *Diecezje i ich parafie*; II: *Kościół i język ojczysty*; III: *Mniejszość katolicka, diaspora*; IV: *Kler diecezjalny*, omówiłem we „Wrocławskim Przeglądzie Teologicznym” nr 2 z 1995 roku¹. Następne trzy tomy dotyczące zagadnień: V: *Caritas i pomoc społeczna*; VI: *Finanse Kościoła*; VII: *Klasztory i wspólnoty zakonne*, recenzowałem w WPT nr 2 z 2006 roku². W ubiegłym roku ukazał się ósmy i ostatni tom, pt. *Laien in der Kirche (Świeccy w Kościele)*.

Tom zawiera teksty dziesięciu autorów, reprezentujących grono historyków zachodnich. Aktywność laikatu w życiu kościelnym została tam omówiona w trzech odrębnych częściach. W pierwszej, obejmującej siedem rozdziałów, ukazano historyczny rozwój

¹ Zob. *Omówienia i recenzje*, Wrocławski Przegląd Teologiczny [WPT] 3(1995)2, s. 148-154.

² Zob. WPT 14(2006)2, s. 262-269.

obecności ludzi świeckich w życiu Kościoła. Omawianie tej kwestii zaczyna się od przedstawienia stanowiska Kościoła odnośnie do działalności świeckich w okresie oświecenia (s. 53-70). Dalsze tematy dotyczą: aktywności świeckich w Kościele w pierwszej połowie XIX wieku (s. 71-113); okres od rewolucji w latach 1848-1849 do końca pierwszej wojny światowej (s. 115-191); katolicy i ich stowarzyszenia w czasie Republiki Weimarskiej (s. 193-220); katolickie organizacje w okresie narodowego socjalizmu (s. 221-252); działalność świeckich po zakończeniu wojny do II Soboru Watykańskiego (s. 253-279); świeccy w Kościele od soboru do czasów współczesnych (s. 281-318).

W pracy odrębnie przedstawiono aktywność laikatu na terenie Niemieckiej Republiki Demokratycznej (s. 319-336). Natomiast laikat w Austrii i Szwajcarii omówiono w okresie od połowy XIX wieku do czasów współczesnych. Jest o tym mowa w rozdziale dziewiątym (s. 337-377) i dziesiątym (s. 379-442).

W części trzeciej omówiono dziedziny obecności laikatu w pracy dydaktyczno-wychowawczej Kościoła (s. 443-482); sytuację kobiet w XIX wieku, ich rolę w życiu publicznym, działalność duszpastersko-związkową, udział w nauce teologicznej oraz w walce o równouprawnienie w Kościele (s. 483-519). Ważnym tematem w tej części książki jest problem małżeństwa i rodziny. Zostały tu ukazane napięcia między władzą kościelną a świecką, atak na małżeństwo jako sakrament, życie rodzinne – jego zwyczaje i tradycje w krajach należących do grupy języka niemieckiego, liczne prorożnice stowarzyszenia katolickie, a także próby wprowadzenia alternatywnych form życia we wspólnocie (s. 521-558).

W rozdziale czternastym i ostatnim autorzy książki zajęli się zagadnieniem obecności ludzi świeckich w środkach masowego przekazu, a więc w prasie i mediach (radiu, telewizji, filmie) oraz innych agencjach informacyjnych, łącznie z dystrybucją, która była domeną wielu spółek i kościelnych stowarzyszeń (s. 559-602).

Czytelnik znajdzie praktyczną pomoc w zamieszczonych w książce indeksach: personalnym, rzeczowym, miejscowości, regionów i krajów (s. 603-655).

Główny redaktor zbiorowego opracowania dziejów życia religijnego, ks. prof. Dr Erwin Gatz, pisze we wstępie, że tom poświęcony problematyce laikatu katolickiego z jego licznymi wariantami był zaplanowany od początku. Poświęcenie temu zagadnieniu ostatniego tomu nie wynika z przyczyn systematycznych, ale z przyczyn organizacyjnych. Podobnie następstwo wcześniej omówionych tomów nie było zależne przede wszystkim od wyboru tematu, ale od przygotowania tekstów do druku przez poszczególnych autorów i autorki zbiorowego opracowania.

Drugi Sobór Watykański w konstytucji *Lumen gentium* wskazał na godność, powołanie i rolę świeckich w Kościele, ale nie podał definicji, kim jest człowiek świecki. Natomiast wskazał miejsce Ludu Bożego w Kościele oraz udział świeckich w kapłańskim, prorockim i królewskim posłannictwie Chrystusa. Więcej znajdziemy wskazań w dekrecie *Apostolicam actuositatem*, w którym ludziom świeckim wskazano ich pola działalności apostołskiej.

Z treści tomu ósmego wynika, że stale utrzymuje się przekonanie o braku wskazania świeckim ich miejsca w Kościele przed Vaticanum Secundum. Autorzy twierdzą, że odnosi się to do teorii, doktryny, natomiast mniej do praktyki. W krajach języka niemieckiego było dużo więcej aktywności i odpowiedzialnej współpracy świeckich w Kościele aniżeli w innych krajach świata. Już w XIX wieku w kulturze niemieckiej rozwijała się, a nawet powstawała typowa dla mentalności tych krajów tradycja odpo-

wiedzialności chrześcijańskiej ludzi świeckich za Kościoł. Dlatego też mniej było tam klerykalizmu czy antyklerykalizmu, które prowadzą do klerykalnej deformacji Kościoła. Kościelne związki i stowarzyszenia, powoływane w krajach języka niemieckiego przez duchownych lub świeckich, odgrywały na przestrzeni XVIII-XX wieku zasadniczą rolę w życiu kościelnym. Świeccy nie byli tylko wykonawcami wskazówek pochodzących od kleru. To świeccy katolicy inicjowali wiele akcji, które stawały się z upływem czasu bazą dla współpracy między klerem a świeckimi. Dostrzegamy to przede wszystkim na płaszczyźnie opieki nad biednymi i chorymi. Z tej formy współpracy wyłoni się dzieło Caritasu, Stowarzyszenie Młodzieży Rzemieślniczej (bł. Adolf Kolping) czy Katolickie Związki Robotników (bp E.W. Ketteler) oraz praktyka spotkań katolików na *Katholikentage* (od 1848 r.), na których omawiano sprawy religijne, społeczno-ekonomiczne i polityczne. Z chrześcijańskich podstaw wyrosło przekonanie o odpowiedzialności świeckich za wspólnotę parafialną na długo przed soborowymi wskazaniami, w połowie XX wieku. Autorzy omawianego tomu stwierdzają, że na niektórych odcinkach współpracy między duchownymi a świeckimi dawniej była ona bardziej intensywna aniżeli dzisiaj. W latach międzywojennych laikat stanowił bazę dla demokratycznego państwa, chociaż i wtedy pojawiały się starcia pomiędzy katolickimi stowarzyszeniami a organizującą się Akcją Katolicką, które – jak się okazało – nie były kompatybilne. Po drugiej wojnie światowej katolicyzm polityczny maleje, natomiast renesans przeżywają stowarzyszenia, które przed II Soborem Watykańskim były w Niemczech bardzo aktywne.

W podsumowaniu dorobku naukowego zespołu historyków należy dodać, że osiem tomów *Dziejów życia kościelnego w krajach języka niemieckiego od końca XVIII wieku* (aż po czasy II Soboru Watykańskiego) to epokowe dzieło, napisane z potrzeby rozwinięcia tego, czego czytelnik nie znajdzie w wydanych dotąd klasycznych podręcznikach historii Kościoła. W przygotowywaniu poszczególnych tomów ks. prof. E. Gatz kładł nacisk na potrzebę badań naukowych, które uzupełniłyby dotychczas przedstawione dzieje Kościoła. Podjęte przez wielu historyków badania stworzyły bazę dla tworzenia syntetycznych opracowań życia kościelnego w jego strukturze hierarchiczno-administracyjnej, różnorodności form życia duchowego i działalności religijno-społecznej. W literaturze historycznej obszerne dzieło jest świadectwem żywej obecności Jezusa Chrystusa w swoim Kościele. Autorzy wskazali na ogromne bogactwo życia religijnego Kościoła. Było to trudne i zarazem odważne zadanie przedstawienia misji Kościoła w konkretach codziennego, zwyczajnego życia religijnego ludzi należących do Kościoła.

Ks. Antoni Kielbasa SDS

Bp I. DEC, KS. B. KACZOROWSKI, *Misericordia et Veritas. W holdzie Biskupowi Wincentemu Urbanowi w XXV-lecie śmierci*, Świdnica 2008 ss. 147 [Biblioteka Diecezji Świdnickiej nr 22];

Bp I. Dec, *Duszpasterstwo w archiprezbiteracie żorskim w XVII wieku w świetle wizytacji biskupich*, Wrocław 2008, ss. 114 [Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu – Rozprawy Naukowe 70]